

С. 3.

4. Национальные меньшинства на Украине. — К., 1990. — С. 2.

5. Методика і критерії виявлення і включення унікальних документальних пам'яток національного архівного фонду України до державного реєстру національного культурного надбання. — К., 1999. — С. 4.

6. Гранкіна О. Архівно-слідчі справи репресованих як історико-біографічне джерело // Український біографічний словник: історія і проблематика створення: Матер. наук.-практ. конф. (Львів, 8—9 жовтня 1996 р.). — Львів, 1997. — С. 38.

В. І. Попик, Н. П. Романова

КРИТЕРІЇ ДОБОРУ ІМЕН ДІЯЧІВ НЕУКРАЇНСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ ДО УКРАЇНСЬКОГО БІОГРАФІЧНОГО СЛОВНИКА

(Друкується як дискусійна)

Проблема критеріїв добору імен діячів неукраїнського походження до Українського біографічного словника, а також принципів і науково-методичних питань написання їхніх біографій від самого початку напрацювання теоретичних засад сучасного національного біографічного словника постала як одна з найскладніших і найболючіших. Свідченням цього була гостра дискусія на конференції "Український біографічний словник: історія і проблематика створення" у жовтні 1996 р. у Львові, яка виявила наявність серед фахівців досить різних, багато у чому несумісних поглядів. Тому не є перебільшенням визначення цієї проблематики як одного з найважливіших методологічних питань УБС, оскільки йдеться про його зміст як національного словника (1).

Існують діаметрально протилежні підходи до розуміння завдань і самого діапазону УБС: в основі їх суперечність між традиційним, успадкованим від часів національно-визвольної боротьби, суто етнокультурним поглядом на українство, і новітнім державницьким розумінням поліетнічності й полікультурності України, яке нині поступово утверджується (2). Досить поширеною, особливо серед освітянської громадськості, є така постановка питання: наскільки персоналії неукраїнців взагалі є необхідними і бажаними в українських біографічних словниках і довідниках, адже це повинні бути національні (в етнічному розумінні) словники, і відображене в них мусить бути українське минуле і українські імена. Найважливішим, патріотичної і державної ваги завданням УБС є якомога повніше і концентрованіше репрезентувати Україну, українську національну історію і культуру, її внесок у слов'янську, європейську і світову цивілізацію. Саме тому національний біографічний словник часто розуміється як слов-

ник славетних українців. Це повністю відповідає давнім, що сягають 18—19 ст., традиціям української біографістики, головним предметом студій якої були неодмінно постаті борців за українську національну справу, діячів національно-культурного руху. Така постановка питання відповідає і сучасним завданням відродження української культури, духовного оновлення українства, оскільки продовження і примноження патріотичних традицій української історичної біографістики є важливим чинником її дальшого розвитку. Воно неможливе поза цим, прокладеним попередніми поколіннями дослідників, ричищем. Зайве підтвердження тому — відчутний занепад вітчизняної біографістики за часів примусової орієнтації науковців на принципи національного нігілізму і інтернаціоналізму.

Сучасний УБС за самим своїм призначенням покликаний відіграти велику роль у ствердженні духовної зрілості, самостійності і внутрішньої цілісності, довершеності будови національного життя українства як нації, як повноцінного суб'єкта слов'янської, європейської і світової історії. Питання — чи не завадять вирішенню цього завдання численні біографії осіб, які не мають прямого відношення до етнічно української історії і культури, в цьому контексті вимагає найсерйознішого обміркування. Отже, побоювання щодо втрати УБС національного характеру, перетворення його на словник, так би мовити, крайовий, у найгірших традиціях енциклопедичних видань радянського часу, мають під собою певну реальну основу.

Прибічники протилежного погляду — щодо необхідності висвітлення в УБС біографій усіх відомих земляків, мешканців України, незалежно від національної приналежності їх, культурної і громадсько-політичної орієнтації, свідомого національного вибору — під гаслом “Україна — наша спільна мати”, не висувають розгорнутих теоретичних обґрунтувань на користь цього, абстрактно апелюючи здебільшого до досвіду укладання зарубіжних біографічних словників.

Нааявний у цій суперечці і певний “регіональний” аспект національної свідомості: одні стереотипи бачення стосунків українства з іншими народами сформовані міцними традиціями “Галицького П'ємонту” кінця 19 ст., визвольних змагань 20 ст., гостротою міжнаціональної боротьби на Заході України, дещо інші — на Наддніпрянщині, на Сході і Півдні. Проте і ті й інші однаковою мірою є реаліями української національної свідомості. Тому вирішення складної і багатопланової проблеми співвідношення в УБС етнічно українського і поліетнічного, міри і особливостей введення до нього персоналій діячів неукраїнського походження має полягати у пошуку прийнятних як для всіх напрямів української думки, так і для громадськості національних меншин України методологічних підходів.

Отже, слід продовжувати конструктивну дискусію, вироблення цілісного концептуального бачення проблеми, спрямованого на розви-

ток і уточнення положень “Редакційної інструкції” для майбутніх авторів УБС.

Насамперед слід звернути увагу на необхідність уникнення під час створення УБС деяких небажаних тенденцій. З одного боку, було б негарно обійти мовчанкою відомих діячів інших, зокрема слов'янських культур, життя і творчість яких тісно пов'язані з Україною. Те саме стосується політиків, науковців, церковних діячів. Між тим схильність до “відсіювання” імен іноетнічних і інокультурних досить виразно виявилася останнім часом у деяких українських виданнях і негативно зустрінута громадськістю: без цих імен минуле України залишається неповним (3). Але, з іншого боку, для національного біографічного словника з самого початку була б неприйнятною і ситуація, за якої терени України, свідомо чи несвідомо, розглядалися б лише як “геополітичний простір”, як поле, на якому відбувалися історичні і культурні процеси, мали місце явища, діяли особи, які перебували в рідчій національного життя інших народів і держав, — Польщі, Австрії, Угорщини, Росії, тобто поза будь-яким органічним зв'язком з Україною і українським життям.

У такій ситуації звернення до світового досвіду створення національних біографічних словників набуває виняткового інтересу, хоча ні в якому випадку не в плані прямолінійного наслідування готових зарубіжних зразків, а насамперед у розумінні осмислення принципових підходів, застосованих упорядниками іноземних словників крізь призму їх відповідності завданням розвитку патріотичної і державницької свідомості, культури інших народів. Найбільший практичний інтерес для роботи над УБС становить аналіз здобутків польської та російської біографічної науки, тісно пов'язаної з українською проблематикою. Це, зокрема, багатотомний Польський біографічний словник (*Polski Słownik Biograficzny*), що видається з 1935 р. (далі — ПБС), і численні російські біографічні видання, досвід підготовки яких сягає понад два століття (4).

Дійсно, в традиціях європейської і, зокрема, слов'янської історичної біографістики є включення до національних біографічних словників, інших великих біографічних видань досить значної частки імен представників, висловлюючись сучасною термінологією, “некорінних національностей”. Однак навіть попереднє ознайомлення з названими виданнями переконує в неможливості “прямого”, “безпосереднього” запозичення їхнього досвіду і механічного використання його в процесі підготовки УБС, бо досвід цей зріс у дуже несхожих, специфічних історичних умовах і на чужому національному ґрунті, в цілісних системах інших національних культур.

З урахуванням цього для побудови концептуальних засад УБС, можливо, найістотнішим є осмислення шляхів досягнення відповідності моделі словника глибинним особливостям національної мен-

тальності, самоусвідомлення народу, його історії, культури, а також національним інтересам і ідейним, суспільно-політичним та культурним завданням, які має вирішувати підготовка фундаментального біографічного словника в умовах сучасної України.

Давні традиції російської історичної біографістики ґрунтуються насамперед на засадах державницької свідомості і уявленнях про органічну єдність східного слов'янства. Лише з другої половини 19 ст. на розвиткові їх почало помітно позначатися піднесення власне російського етнонаціонального патріотичного самоусвідомлення. Частина персоналій етнічних українців та діячів, так чи інакше пов'язаних з Україною у російських біографічних виданнях (словниках, енциклопедіях, тематичних біографічних збірниках), є дуже високою — іноді до 1/4 і більше від загальної кількості статей.

Не йдеться, однак, про механічне “привласнення” росіянами на користь своєї спадщини імен видатних діячів інших народів колишньої Російської імперії, щодо якого трапляються нині нарікання в українській публіцистиці (5). Проте є інше — точне врахування реальної міри інтеграції тієї чи іншої особи в російську історію, громадське, політичне життя, осмислення явищ так званого подвійного культурного громадянства, коли творча спадщина митця, наприклад, М. В. Гоголя, по праву належить двом слов'янським народам, для кожного з них є невід'ємною частиною їхнього національного надбання.

Від більш ранніх до наступних видань спостерігається прагнення до послідовної інтеграції у контекст історії російської державності і культури багатьох імен і суспільних явищ, що зросли на “пограниччі” національного життя власне етнічних росіян і інших народів Російської імперії. При цьому особливу увагу варто звернути на систематичний пошук інтерпретацій з позицій російських національних інтересів міри причетності окремих представників інших народів до ареалу російського (в розумінні насамперед — імперського) державного, суспільно-політичного, господарського, культурного, мистецького і релігійного життя, їхніх різноманітних зв'язків з російською національною елітою. Безумовно, подібні підходи бувають нерідко пов'язані з таким досить широким трактуванням поняття “російського національного”, яке з позиції інших народів і культур не завжди є виправданим. Однак не можна заперечувати органічності таких поглядів саме “зсередини” системи російської ментальності і національної свідомості, цілковитої відповідності їх ідеологічним, політичним, культурним завданням, вирішення яких і було метою створення численних російських біографічних словників. Саме в цьому і полягає повчальний для роботи над УБС досвід.

Дещо інші традиції польської історичної біографістики. Вони найповніше реалізовані у створенні ПБС, чергові томи якого виходять у

світ понад 60 років. На формуванні їх позначилося притаманне патріотичній свідомості польського суспільства 19—початку 20 ст. вікове прагнення до відродження польської державності, утвердження як рівного серед інших націй Європи, що породило, з одного боку, відповідні стереотипи державницького геополітичного мислення (до національної спадщини належить все, що діялося в історичних кордонах Польської держави), а з іншого, ще більшою мірою, — усвідомлення “себе у своєму безсмертному естві народом”, колективністю, витвореною тисячами особистостей протягом кількох десятків поколінь, цілісністю попри всі складні перипетії історії і державні кордони. Від початку видання ПБС мислився насамперед “колективною біографією народу” (6).

Відповідно до таких ідейних засад визначальним для добору імен до ПБС був принцип державності — стосовно часів старої і сучасної Польської держави і територіальної (історико-політичної) належності — відносно доби бездержавного існування народу після розподілів Польщі (від кінця 18 ст. до 1918 р.). Редакційні настанови, що викладені в передмові до 1 тому (Краків, 1935), передбачали включення до ПБС лише тих осіб, які активно діяли у польському державному, суспільно-політичному і національно-культурному житті. Виняток було зроблено тільки для визначних діячів, які за своїм походженням і діяльністю заслуговують на внесення до словників інших народів, і то лише у тому плані, в якому вони брали участь у справах польського народу і держави. Сучасна Редакційна інструкція, опублікована Інститутом історії Польської Академії наук у 1976 р., враховуючи досвід більш як 40-річної роботи, значно ширше трактує коло діячів, які заслуговують на включення до чергових томів, за рахунок осіб інших національностей, якщо вони були володарями (чи їхніми нащадками) або підданими (громадянами) Польської держави. Проте Редакційна інструкція зберегла в силі й критерій обов'язкової активної участі особи у польському суспільно-політичному, господарському і культурному житті стосовно тих, хто не мав польського підданства або громадянства. При цьому було підтверджено, що за загальним принципом до ПБС не слід включати тих осіб, які діяли на польських землях виключно від імені і в інтересах іноземних держав. Такі критерії добору зробили можливим включення до ПБС багатьох імен українців, але саме тією мірою, якою вони дійсно були причетні до польської національної історії і польської культури. Вміщені у томах ПБС численні персоналії українських діячів свідчать про прагнення його упорядників подати на сторінках видання якомога повнішу і ціліснішу картину суспільно-політичного і культурного життя Польської держави і польського суспільства, в т. ч. і явища інтенсивної українсько-польської історичної, міжнаціональної і особливо міжкультурної взаємодії, яка виявилася, зокрема, у формуванні

феномена двокультурної належності (бікультуралізму) багатьох відомих українських і польських діячів. Особливо багатий постатями, які по-праву належать як польській, так і українській науці, культурі і мистецтву, є період 19—початку 20 ст. (7). Крім того, відбір частини імен діячів непольського походження безперечно здійснювався для ПБС не лише крізь призму їхніх свідомих етно- та соціокультурних і релігійних орієнтацій, але значною мірою і за інформаційним принципом. В результаті чого україніка ПБС є і змістовною, і досить неупередженою, реально відображає багатовікове перетинання історичних долів двох близьких слов'янських народів, формування багатьох яскравих явищ, що належать до спільного українсько-польського історичного і культурного надбання.

Отже, осмислення і репрезентація минулого кожного народу в іменах його достойників — справа, яка мало піддається уніфікації. Вона завжди і обов'язково має ґрунтуватися на осмисленні національної своєрідності, особливостей історичної долі, місця серед інших народів. Так, у російській біографічній традиції визначальними засадами є поєднання державницького (як провідного) і культурологічного (нерідко в його панславістському тлумаченні) принципів. Польській — притаманні інші акценти: на першому місці фактично є народознавча, патріотична і культурницька функції національного біографічного словника, її доповнюють державно-політичні принципи добору персоналій. У західноєвропейській та американській словникових традиціях у цілому як визначальні переважають державно-політичні підходи. Сучасна українська практика створення фундаментальних біографічних видань, відповідно, повинна ґрунтуватися передусім на засадах визнання цілісності українського культурного і геополітичного простору як єдиного організму, в якому навколо української етнокультурної основи тією чи іншою мірою об'єднані всі етнічно неукраїнські імена і явища. Саме зазначений підхід з акцентом на причетність особи до української землі, до її поліетнічного і полікультурного соціуму найповніше відповідає історичним і культурним реаліям України. Спробуємо обґрунтувати цю тезу.

Суто етнокультурні рамки є тісними для УБС не лише з позицій сьогодення. За всіх несприятливих історичних умов у вітчизняному минулому було кілька тривалих історичних смуг, цілих епох, протягом яких Україна і українство впевнено рухалися у напрямі формування нації політичної, надетнічної або поліетнічної. Такими є нації у європейському розумінні. У ці історичні періоди, починаючи від доби Хмельниччини і Гетьманщини, у 19 ст. з його могутніми хвилями піднесення українського руху, нарешті у 20 ст., за роки визвольних змагань, а потім "розстріляного відродження" складалися умови для органічного об'єднання навколо українського народу всіх інших етнічних груп населення, формування у них солідарного з ук-

раїнством почуття спільності історичної долі, єдиного образу Батьківщини, певних спільних рис менталітету, що об'єднували всіх українців у широкому, надетнічному розумінні. Радянська доба лише послабила дію цих інтеграційних процесів, але не змогла їх зупинити. Нині, в умовах здобуття Україною державної незалежності, ці процеси мають знайти своє логічне завершення в остаточному сформуванні сучасної української політичної нації. Це нове усвідомлення України як суверенної держави і політичної нації, підготовлене довгим історичним і ідейним розвитком українського суспільства, і повинно бути дороговказом у створенні УБС. Лише з таких позицій можна охопити єдиним ретроспективним поглядом розмаїті в етнічному відношенні явища минулого, пов'язані з ними імена як невід'ємно приналежні українській національній історії і культурі. Сучасний державницький статус українства не лише дає на це право, але й зобов'язує до осмислення України, її минулого і сучасного як органічної цілості.

Безумовно, на цьому шляху є чимало невирішених ще теоретичних проблем. Перед упорядниками УБС постане величезна маса імен відомих діячів історії, культури, науки, освіти, церкви — неукраїнців за походженням, які народилися, жили і працювали на теренах України. Проте вони пов'язані з Україною відчутно по-різному: від повної інтегрованості в українське етно- і соціокультурне середовище і плідної праці на благо українства одних, до помітної ізоляції від нього інших. Але при цьому вони залишаються нашими земляками, які нерідко вважали Україну своєю єдиною Батьківщиною. В таких випадках особливу увагу слід звертати на ступінь інтегрованості особи в історію і культуру тих чи інших етнічних груп населення (етнічних меншин) як специфічних частин поліетнічного українського соціуму, міцно пов'язаних з українською землею, в широкому контексті — з українським життям. Вельми характерними у цьому плані є поки що перші спроби численних національно-культурних товариств, які утворюються нині в Україні, і фахівців — дослідників історії і культури окремих етнічних груп населення — євреїв, поляків, греків, німців тощо дослідити складну діалектику певної окремішності, замкненості культурного і громадського життя цих меншин серед масиву українського населення і поступової інтеграції їх у загальнонаціональне життя України (8).

Вкрай недостатньо розробленою, щоб вдовольнити потреби упорядників УБС, залишається проблема інтерпретації історичного місця і ролі відомих російських діячів у суспільно-політичному і культурному розвитку України. Це утруднює вирішення питань: чи належить і якою мірою, у яких своїх виявах і іменах історична і культурна спадщина росіян України до її національного надбання? Що з цієї спадщини є спільним надбанням двох народів? Що перебуває,

безумовно, осторонь української спадщини, є для неї чужорідним, принципово не може бути до неї інтегрованим? Дійти до істини у цих питаннях можливо лише шляхом глибокого вивчення історичних і культурних реалій, біографій конкретних осіб, а не застосуванням вольових рішень. На українських землях є ціла плеяда етнічних росіян — блискучих діячів науки, освіти, культури, мистецтва. Їхні імена важливі для культури всього слов'янства. Однак нерідко вони були досить ізольованими від українства, по-різному ставилися до українського руху. З іншого боку, росіяни в Україні досить часто були представлені відомими з погляду російської, а потім радянської історії державними, громадськими, політичними діячами, урядовцями, військовими, революціонерами, комуністично-партійними функціонерами, без згадки про яких наша історія була б неповною, але загальний баланс результатів діяльності яких для України є негативним. Тому підхід до відбору таких імен має бути дуже диференційованим.

Чимало є також імен відомих діячів з країн Європи і Америки, які досліджували Україну, пропагували її історію і культуру за кордоном або своєю діяльністю, творчістю справили неабиякий вплив на українське суспільство. Тому необхідно виробити гнучкі й компромісні, "прозорі" критерії включення персоналій до реєстру імен УБС, які б відповідали найрізноманітнішим формам і виявам прямого або опосередкованого зв'язку діячів неукраїнського походження з Україною і, відповідно, подбати про застосування адекватних такій розмаїтості методичних прийомів висвітлення їхніх біографій.

З цього погляду вивчення досвіду підготовки томів ПБС, а також аналіз представлених у ньому персоналій, пов'язаних з Україною, дозволяють зробити деякі важливі концептуальні висновки і розробити низку додаткових критеріїв, слушних для добору імен і вирішення проблеми висвітлення діяльності осіб неукраїнського походження, насамперед тих, що діяли в Галичині, на Волині, Поділлі, Київщині, але значною мірою чинних і для інших регіонів України. До них слід віднести:

- походження особи з українських земель, генеалогію роду, "коріння" (нерідко українські, "руські", з відповідним самоусвідомленням представниками польської шляхти себе "частково русинами");

- виховання, здобуття освіти, проживання особи і її працю протягом певного часу в Україні як передумови і основні ознаки діяльності, хоча б частково спрямованої на користь України або пов'язаної з нею;

- ставлення до української мови: знання та використання її у практичній діяльності, оцінка, визнання тощо.

Зазначені критерії важливі насамперед як внутрішні орієнтири для опрацювання томів ПБС і виділення з них імен, достойних

включення і до УБС. Вони вказують на тих діячів, до спадщини яких слід особливо придивитися, осмислюючи причетність їх до українського життя в найширшому і повному розумінні цього поняття. Більш поглиблений аналіз матеріалів ПБС для відбору з нього імен, гідних включення до УБС, доцільно проводити диференційовано, за галузями діяльності, оскільки вони значною мірою визначають специфіку критеріїв, ступінь їхньої прозорості, особливості викладу біографій. Необхідно зазначити при цьому, що сфери діяльності неукраїнців охоплюють практично ті самі ділянки суспільного життя, що і власне етнічних українців, протягом всього хронологічного періоду, хоча в дещо інших чисельних пропорціях. Спробуємо перелічити їх у порядку зростання "прозорості" критеріїв, тобто, починаючи від сфер діяльності, що вимагають досить прискіпливого добору імен в силу приналежності їх до самої серцевини національного життя і великої політизованості, до більш нейтральних:

1. Громадська, державницька і суспільно-політична діяльність. Репрезентанти її повинні знайти своє місце в УБС в міру того, наскільки їхні зусилля впливали на розвиток громадського і суспільно-політичного життя та соціально-економічний поступ українського соціуму і українських земель [урядовці, представники органів місцевого самоврядування, станових організацій, учасники суспільно-політичних рухів, члени громадських комітетів, діячі політичних гуртків, партій та організацій, послы (депутати) крайових (галицький сейм) та державних (польські сейми, австрійський парламент) представницьких органів влади]. За матеріалами ПБС це, наприклад, Одоровонж Болеслав Августинович — посол до Галицького сейму, віцепрезидент і засновник Галицького господарчого товариства; Ян Бабич — активний діяч на ниві народного руху Галичини, Станіслав Баль — організатор страхових компаній Галичини, Ігнацій Хемінський — політичний і громадський діяч, маршалок подільської шляхти, котрий діяв під час ліквідації кріпацтва в інтересах українських селян та дрібної шляхти; Євгеніуш Абрагамович — посол від Галичини до Віденського парламенту.

Джерелознавчо-інформаційні функції УБС вимагають включення до цієї групи якомога більшої кількості імен, зокрема і тих осіб, діяльність яких була спрямована в інтересах інших народів і держав. Читач, звернувшись до УБС, повинен мати змогу знайти в ньому необхідні довідки про впливових польських і австрійських урядовців, галицьких діячів польського руху, оскільки без цього довідкового матеріалу важко буває зрозуміти перебіг подій суспільно-політичного життя в Галичині, в Правобережній Україні, складні перипетії українсько-польських історичних зв'язків або політику австро-угорської монархії стосовно українства, яка попри всю свою суперечливість стимулювала піднесення українського руху. Однак, певне протиріччя

у національно-патріотичному спрямуванні УБС при цьому, безперечно, виникає. Тому виклад біографій осіб названих сфер діяльності має бути дуже диференційованим: від докладних життєписів тих діячів, які міцно (і якоюсь мірою позитивно) були інтегровані в український поліетнічний соціум і чия праця сприяла його поступу, до найкоротшого; суто інформаційного викладу основних, пов'язаних з Україною, біографічних даних щодо тих, хто об'єктивно був провідником зовнішнього гноблення українства, гальмування його розвитку. При цьому слід звертати особливу увагу на обов'язковість оригінального, самостійного (з огляду на згадані вище наукові, політичні і культурні завдання створення УБС) осмислення і відтворення біографій.

Слід уникати як повторення поглядів, викладених у ПБС, бо при всій незаперечній ґрунтовності і об'єктивності він створений з позицій іншого народу і іншої культури, так і "чорно-білих" стереотипів сприйняття багатьох польських діячів, що традиційно склалися в українській історичній літературі, особливо в публіцистиці. Детальне вивчення реалій багатовікового українсько-польського спілкування свідчить про його неоднозначність, політичну неоднорідність самого польського табору, а, відповідно, і про наявність у діяльності тієї чи іншої особи з польського середовища поряд з досить традиційним протистоянням українству і елементів співробітництва, взаємодії з чисельно домінуючим етнічно українським середовищем, іноді досить ґрунтовної обізнаності в українських справах, схильності певною мірою до польсько-українського порозуміння, пошуку компромісів у вирішенні питань політичного і громадського життя (9). З цього погляду дискусійними можуть бути лише питання щодо доцільності включення до УБС імен тих відомих осіб з польського табору, чия діяльність неодмінно мала відверто конфронтаційний стосовно українців характер.

2. Релігійна діяльність. Перегляд томів ПБС дозволяє виявити в них чимало імен представників православної та греко-католицької церков на історичних українських землях. У ПБС вміщено таких діячів православ'я, як Атанасій — єпископ володимиро-волинський (14 ст.), Ян Андрушевський — єпископ київський (16 ст.), Анджей — єпископ луцький, а також уніатські духовнослужителі: Антоній Ангелович — львівський архієпископ, Петро Белянсоний — львівський єпископ, Єжи Білиновський — духівник при митрополитові А. Шептицькому. Всі подібні діячі, незалежно від їх етнічного походження, яке при доскіпливішому пошуку може виявитися як українським, так і білоруським, молдавським, грецьким, сербським, російським тощо, мають бути включені до реєстру імен УБС, оскільки належать до ареалу української культури. Складнішим є питання щодо діячів римо-католицької та протестантської церков. Серед них є велика

частка осіб українського походження, чимало представників польського духовенства, давно і міцно укорінених в Україні, яких можна розглядати як діячів польської етнічної меншини в українських землях. Тому щодо них слід застосовувати в цілому критерії, подібні до тих, які запропоновано вище щодо громадських і політичних діячів неукраїнського походження, щоправда, суто інформаційний інтерес до них буде помітно меншим, ніж до осіб політиків, тому здебільшого на сторінки УБС мають потрапити біографії лише відомих ієрархів. Виняток, певно, становитимуть ті священники, які відігравали помітну роль і в громадському та культурному житті, є цікавими своїми зв'язками з українством. До них слід віднести таких католицьких діячів-теологів, як, наприклад, Ян Бартошевський — професор Львівського університету, який викладав теологію українською мовою, опублікував українською мовою низку трактатів тощо.

3. Література, музика, театр. Ці сфери діяльності теж належать до визначальних у національному житті. Спрямовуючи зусилля на максимальне повне відображення розвитку української літератури і мистецтва, включаючи подання біографій українських діячів місцевого, локального значення, упорядники УБС не повинні обходити увагою імена тих яскравих представників інших національних культур, чия творчість міцно пов'язана з українськими землями. При цьому слід враховувати, що в галузі літератури, де основним критерієм є мова творів, вона однак не може бути критерієм остаточним. В основі літературних творів, написаних іншими мовами, зокрема польською, часто були власне українські явища (мотиви, образи, тематика, як і кальковані з української мовні звороти тощо) — те, що визначає належність твору і імені митця культурам двох народів (наприклад, Лазар Баранович — відомий український письменник і культурний діяч 17 ст., котрий писав українською та польською мовами; польська поетеса Марія Бартусувна (10), яка оспівувала Прикарпаття та Галичину; діячі так званої української школи в польській літературі тощо).

Що ж стосується музики, театрального мистецтва, то тут критерії віднесення творів і їхніх авторів до національної спадщини України мусять бути ще менш пов'язаними з суто етнічними вимірами, оскільки сфера професійного мистецтва (не етнічного, а національного за своїми особливостями і значенням) чи не найбільшою мірою належить до полікультурних явищ. Тим більше, коли йдеться про мистецтво, яке формувалося в українському середовищі, на українських землях. Так, не можна заперечувати належності до скарбниці української культури творчості поляків Никодима Бернадського — композитора і скрипаля, збирача і видавця "Народних пісень Галичини", видатних київських піаністів Генрика Бобинського, Станіслава Blumenфельда (останній був засновником музичної школи) та ін.

4. Образотворче і просторове мистецтво, архітектура і будівництво. Це сфери діяльності, на які мотиви українського середовища мали виразний вплив, незалежно від етнічного походження, а іноді і суб'єктивного спрямування творчості багатьох митців, персоналії яких включено до ПБС. До того ж їхній доробок, особливо твори просторового мистецтва і архітектури, з плином часу органічно входив в українське історико-культурне середовище і самі вони стали чинником його дальшого формування. ПБС подає низку імен митців, які заслуговують на включення до УБС: Юзеф Бранд — художник української тематики; Віктор Баранський — автор портретів з Волині; Юліуш Белтовський — майстер костельних вітарів у Львові; Тадеуш Баранч — львівський скульптор-портретист; Петро Бебер — будівничий ратуші в Жовкві, реставратор вежі Волоської церкви у Львові; Чарнота Боярський — інженер, реставратор вежі Львівської ратуші та інші.

5. Освіта і педагогіка — галузі, щодо яких головним критерієм включення імен, представлених у ПБС, до УБС мусить бути сам факт участі у розбудові освітянської справи на теренах України, незалежно від мовних і національних характеристик. Це пов'язано як з фактом здобуття кількома поколіннями української молоді освіти в польських учбових закладах, так і з безпосередньою спадкоємністю багатьох сучасних провідних університетів та інших науково-освітніх закладів України від заснованих свого часу за активної участі польської освітянської громадськості інституцій. Помітний вплив справила польська педагогічна думка і на розвиток системи української освіти і виховання в цілому. У ПБС представлено не лише університетську професуру (зокрема, ректори Львівського університету Анджей Анквіч, Марцин Барвінський, Адам Арцимович — згодом організатор Одеського університету), але й інші категорії освітянських діячів, наприклад, Ян Бабій — директор відомої в Галичині гімназії; Юзеф Бопре — викладач і лікар в Овручі; Густав Бельке — відомий природознавець, педагог у школах Кам'янець-Подільського та Києва; Марія Бельська — педагог, організатор пансіонів у Львові та Чернівцях; Феліція Боберська — педагог, організатор жіночих шкіл у Львові та ін.

6. Наукова діяльність. У цій галузі найбільший інтерес становлять вчені неукраїнського походження, доробок яких безпосередньо присвячений вивченню України (з перших томів ПБС: Я. Алембек — автор відомого опису м. Львова 17 ст.; А. Анджейовський — ботанік, дослідник флори України; А. Беняш — геолог, дослідник Подністров'я; Р. Беттнер — відомий вчений-ботанік, дослідник і практик садівництва і городництва, який працював спочатку у Польщі, а згодом в Умані та Харкові; О. Браницький — автор праці "Флора України"; Є. Бродський, який склав карту Галичини, та ін.).

7. Підприємництво, промисловість, ремесло, торгівля — галузі діяльності, щодо яких основним критерієм включення осіб неукраїнського походження до УБС є результативність їхньої практичної діяльності у сфері матеріальної культури, що була надбанням України. У цьому плані неабиякий інтерес становлять вміщені у перших томах ПБС персоналії Алембека та Бедроса — відомих львівських золотарів; Клавдія Ангермана — інженера, який збудував залізницю в Західній Україні у напрямі Стрий—Лавочне—Жешув—Ясло, вивчав нафтові родовища на Підкарпатті; Юзефа Бачевського — засновника Спілки галицьких промисловців; Яна Готліба Блоха — фінансиста та економіста, який створив Товариство Південно-Західних залізниць; Богдана та Станіслава Бродлевських — організаторів цукрових заводів в Україні та ін.

Названі групи, за якими значною мірою визначають і специфіку критеріїв можливого включення імен до УБС, ніяк не вичерпують всього розмаїття сфер діяльності осіб, щодо яких має визначитися дослідник. Своя специфіка є, наприклад, щодо військових діячів, видавців, а особливо стосовно представників старих шляхетних родів.

Отже, вивчення матеріалів ПБС дає підстави говорити про принципову можливість певної типізації критеріїв для визначення правомірності включення осіб неукраїнського походження до УБС. Хоча поряд з цим очевидним стає і умовний, відносний характер такої типізації і існування безлічі “нетипових” випадків, коли упорядники УБС мають покладатися виключно на інтуїцію.

Вивчення досвіду створення ПБС дозволяє простежити у всій його неоднозначності явище подвійної культурної приналежності осіб, бі- і полікультуралізму явищ суспільного і громадського життя. Феномен бікультуралізму особливо чітко проглядається на пограниччі ареалів національних культур — української і польської, української і російської тощо. Перегляд перших томів ПБС справляє враження, що мало не четверта частина польських імен належала діячам так званих кресів, тобто з польсько-українського пограниччя (переважно з Галичини, дещо менше з Волині, Поділля, Київщини). Інакше кажучи, український “субстрат” завжди був присутній у діяльності більшості поляків на території етнічно українських західних земель. Звідси органічна притаманність для західноукраїнських територій явищ українсько-польського бікультуралізму, як для східних — українсько-російського. Отже, констатація “двокультурної” орієнтації того чи іншого діяча стає одним із важливіших критеріїв добору матеріалу до УБС про осіб неукраїнського походження.

Тому розроблені на основі вивчення матеріалів ПБС методичні підходи та критерії добору імен можуть в цілому, без істотних змін, використовуватися і для опрацювання біографічних видань інших

країн, насамперед російських біографічних енциклопедичних словників.

Досвід створення ПБС є важливим і для розв'язання проблеми — якою мірою під час створення УБС мають включатися до нього імена неукраїнських за походженням діячів, котрі працювали на неукраїнську культуру, хоча діяли на території України. ПБС розв'язує цю проблему однозначно: все, що відбувалося в історичних межах Польської держави, незалежно від того, ким творилося і на користь якої національної культури, знайшло своє відображення на його сторінках. У ПБС представлено, наприклад, імена Соломона Бубера — єврейського історика і філолога; Зигмунта Битковського-Бромберга — організатора першої колонії галицьких євреїв; імена провідників українського визвольного руху. Тим більше фактом польського національного життя, на думку упорядників ПБС, є весь доробок поляків, які жили за кордоном, навіть якщо доробок цей і не служив безпосередньо польській національній культурі. Тому є чимало прикладів: Казимір Павел Цеглінський — інженер, який працював у Петербурзі і Москві, все життя будував у Росії залізниці, видавав підручники російською мовою тощо. До ПБС внесено імена й тих, хто протидіяв польській національній справі, польській культурі, наприклад, одіозна фігура Яна Тадея (Фадея) Булгарина, поляка за походженням, консервативного російського літературного і громадського діяча, який ненавидів усе польське.

Цей досвід упорядників ПБС є важливим і для укладання УБС, особливо у зв'язку з необхідністю визначитися щодо діячів російської культури в Україні або представників досить численної у 18—20 ст. “когорти” етнічних українців — запеклих українофобів. Відкинувши їх, ми, на жаль, не все будемо знати про себе. В цьому плані принципового значення набувають проблеми методів відтворення біографій діячів неукраїнського походження. Вони можуть і повинні бути досить різноманітними — від написання розгорнутих біографічних статей, відповідно до загальних принципів, визначених редакційною інструкцією, до подання загальних біографічних відомостей у стислому варіанті, але з докладнішим викладом матеріалів, пов'язаних з українським доробком особи, її зв'язками з українським оточенням, і аж до коротких інформаційних згадок про окремих діячів, біографії яких немає необхідності висвітлювати в УБС, з відповідними відсиланнями до іноземних (польських, російських тощо) біографічних словників. Ці питання теж потребують спеціальної методичної розробки.

Окремо слід продумати питання: чи мають бути представлені в УБС відомі діячі неукраїнського походження, які народилися в українських землях — у Галичині, на Волині, Поділлі, але рано виїхали з

України і вся діяльність їх пов'язана з іншими країнами.

1. Чишко В. С. Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України. — К., 1996. — С. 136.

2. Попик В. І. Проблеми відображення в Українському біографічному словнику історичних і культурних зв'язків України з народами Європи та персоналій діячів неукраїнського походження // Українська біографістика: 36. наук. праць. — К., 1996. — Вип. 1. — С. 18—19; Його ж. Поліетнічні аспекти історії України // Історична наука на порозі ХХІ століття: підсумки та перспективи: Матер. Всеукр. наук. конф. (Харків, 15—17 листопада 1995 р.). — Харків, 1995. — С. 165—169; Його ж. Проблеми висвітлення в Українському біографічному словнику біографій діячів неукраїнського походження // Український біографічний словник: історія і проблематика створення: Матер. наук.-практ. конф. (Львів, 8—9 жовтня 1996 р.). — Львів, 1997. — С. 90—92.

3. Див., наприклад: Кальницький М. Стараннями авторів путеводителя “Україна” число наших великих земляков существенно сократилось // Киевские ведомости. — 1994. — 5 авг.

4. Найважливішими біографічними виданнями, словниками та енциклопедіями, що визначають віхи розвитку російської історичної біографістики, є: Ломоносов М. В. Краткий российский летописец (СПб., 1760); універсальний “Словарь исторический”, виданий у Москві у 1790—98 рр. у 14-ти частинах, в якому біографії російських письменників та вчених (а серед них і багатьох вихідців з України) подано дослівно за працею М. І. Новикова “Опыт исторического словаря о российских писателях”; підготовлені нашим земляком Є. Болховітіновим “Словарь исторический о бывших в России писателях духовного чина греко-российской церкви” у 2-х томах (2-е вид. — СПб., 1827) та “Словарь русских светских писателей, соотечественников и иностранцев, писавших о России” у 2-х томах (М., 1845); “Словарь достопамятных людей Русской земли” Д. Бантиша-Каменського у 5-ти частинах, насичений українськими персоналіями (М., 1836) з трьома додатковими частинами, надрукованими у Петербурзі у 1848 р. (досить швидко застарілий у зв'язку з появою в середині та другій половині 19 ст. кількох десятків ґрунтовних тематичних біографічних праць та бібліографій історичної біографістики, що друкувалися у різних виданнях); фундаментальний “Русский биографический словарь”, що видавався Російським історичним товариством протягом 1896—1918 рр. і, на відміну від інших біографічних словників, був близький до завершення (всього вийшло 24 томи, збереглися гранки ще трьох томів, які через початок війни та революції не вдалося випустити); “Энциклопедический словарь” видавців Ф. Ф. Брокгауза та І. Ф. Ефрона у 86-ти томах (СПб., 1890—

1907), реєстр імен якого став потім взірцем майже для всіх наступних біографічних видань; "Энциклопедический словарь Русского библиографического института Гранат" у 58-ми томах (М., 1910—48), особливо відомий своїм сьомим виданням, доповненим важливими біографічними додатками; перше видання "Большой советской энциклопедии", у якому ще відчувалася інерція затухання старої російської біографічної школи, а також деякі енциклопедичні праці, видані за часів "відлиги" 50—60-х років і в наступний період, хоча вони значно поступалися виданням кінця 19—початку 20 століть.

5. Див., наприклад: Ситник А. Талант козацького роду: А чи не "Чайківський" наш Петро Іллевич? // Старожитності. — 1993. — № 15—16. — С. 26—27.

6. Див: Передмова до 1-го тому Польського біографічного словника. Цит. за: Романова Н. П. Польський біографічний словник (Polski Słownik Biograficzny). Принципи побудови. Усгаїніса // Українська біографістика: 36. наук. праць. — К., 1996. — Вип. 1. — С. 175, 186.

7. Про проблеми українсько-польського бікультуралізму див: Романова Н. До проблеми двокультурних явищ в українській біографістиці: З досвіду опрацювання реєстру Українського біографічного словника за матеріалами Польського біографічного словника) // Український біографічний словник: історія і проблематика створення: Матер. наук.-практ. конф. (Львів, 8—9 жовтня 1996 р.). — Львів, 1997. — С. 94—95.

8. Єврейське населення Півдня України: історія та сучасність: Тези наук. конф. (19—20 листопада 1992 р.). — Запоріжжя, 1992; Україна—Греція: історія та сучасність: Тези міжнар. наук. конф. (Київ, 29—30 вересня 1993). — К., 1993; Лісевич І. Т. У затінку двоголового орла: Польська національна меншина на Наддніпрянській Україні в другій половині ХІХ—на початку ХХ ст. — К., 1993; Хонигсман Я. С. и др. Евреи Украины: Краткий очерк истории. — К., 1993—95. — Ч. 1—2; Євтух В. Б., Чирко Б. В. Німці в Україні (1920—1980-і рр.). — К., 1994; Етнічні меншини Східної та Центральної Європи: Компаративний аналіз становища та перспектив розвитку. — К., 1994; Єременко Т. Польська національна меншина в Україні в 20—30 рр. ХХ ст. — К., 1994; Україна—Греція: історія та сучасність: Тези 2 міжнар. наук. конф. (Київ, 22—24 лютого 1995 р.). — К., 1995; Кулинич І. М., Кривець Н. В. Нариси з історії німецьких колоній в Україні. — К., 1995; Лісевич І. Т. Родом з України: Польська національна меншина і культурне життя Наддніпрянської України у другій половині ХІХ—на початку ХХ ст. — К., 1995; Україна—Греція: досвід дружніх зв'язків та перспективи співробітництва: Тези міжнар. наук. конф. — Маріуполь, 1996; Лісевич І. Т. Духовно спрагли: Духовне життя польської національної меншини на Наддніпрянській Україні в 1864—1917 рр. — К., 1997; Диалог украинской и русской культур:

Матер. междунар. науч.-практ. конф. (24—25 октября 1996 г.). — К., 1997; Чернухін Є. К. Грецьке Ніжинське братство: історіографія та джерела. — К., 1998; Бацак Н. І. Культурно-освітній розвиток грецької громади Північного Приазов'я (XVIII—XIX ст.). — К., 1998; Диалог украинской и русской культур в Украине: Матер. II междунар. науч.-практ. конф. (30—31 октября 1997 г.). — К., 1998.

9. З найновіших праць українських авторів з зазначеної проблематики див: Аркуша О. Галицький сейм: Виборчі кампанії 1889 і 1895 рр. — Л., 1996.

10. Тут і далі приклади взято з перших томів Польського біографічного словника, опрацьованих Н. П. Романовою.

Т. Ф. Литвинова

ІСТОРИКО-БІОГРАФІЧНИЙ НАПРЯМ У ДОСЛІДЖЕННІ СУСПІЛЬНОЇ ДУМКИ УКРАЇНИ (18—початок 19 ст.)

У сучасній українській історіографії окреслюється низка пріоритетних науково-дослідних напрямів. Їх виникнення обумовлено синтезом власне наукових і суспільно-політичних інтересів, пов'язаних з усвідомленням необхідності осмислення процесів визрівання національної самосвідомості, формування особливостей української нації, її духовного, інтелектуального, політичного становлення. До таких напрямів належить інтегральне вивчення історії суспільної думки, яка “назавжди залишається актуальною і водночас досить складною для дослідження” (1). Це особливо справедливо стосовно другої половини 18—початку 19 ст. — періоду, для якого характерне не лише піднесення суспільної думки в Російській імперії, а й водночас наявність елементів диференціації щодо соціальної, політичної, правової, філософської й національної сфер.

Для історії України додатковим аргументом може бути недостатня розробленість цього періоду в історіографії (останнім часом це неодноразово відзначалося дослідниками), а також сприйняття даного етапу як переломного в розумінні ліквідації особливостей суспільно-політичного устрою, рештків автономії України. Відбувається процес “вживання” України в нові соціально-політичні умови, нівелювання в системі імперії, а і водночас визрівання української національної самосвідомості.

Дослідження зазначеного періоду ще не набуло тієї “критичної маси”, яка б дозволила із достатньою визначеністю твердити про загальне й специфічне в характері ментальних настанов, стилів мислення, світогляду і течій суспільної думки. Ускладнює дослідження і властиве для даного етапу використання ідей просвітництва представниками різних напрямів, зокрема і в українській суспільній дум-